

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” – CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**

RAOUL MARIUS ȘEPTILICI

**MONETA „BARBARĂ” DIN FOSTELE PROVINCII
DACICE ȘI DIN TERITORIILE DE LA VESTUL
LOR ÎN SECOLUL IV P.CH.**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC: PROF. UNIV.
DR. NICOLAE GUDEA**

2013

CUPRINS

Capitolul I. INTRODUCERE	3
1. Argumentul temei	3
2. Cadrul istorico-geografic	7
3. Stadiul cercetărilor actuale	23
4. Metodologia abordată	32
Capitolul II. REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE „BARBARE”	37
Capitolul III. TIPOLOGIA PIESELOR	57
1. Tipuri de monete imitate	59
2. Catalogul tipurilor de imitații	64
Capitolul IV. LOCUL OCUPAT DE ACESTE EMISIUNI ÎN CIRCULAȚIA MONETARĂ, PRECUM ȘI ÎN CADRUL ACUMULĂRILOR MONETARE (TEZAURE)	169
1. Frecvența pieselor în descoperiri izolate	170
2. Frecvența pieselor în tezaure	175
3. Aria de răspândire	179
4. Încercări de determinare a locurilor de emiterie	181
5. Motivația emiterii unor astfel de piese	214
Capitolul V. CONCLUZII GENERALE	217
ANEXE	228
Abrevieri bibliografice	229
Bibliografie	231
Abrevieri emitenți	242
Alte abrevieri	244
Codul locurilor de descoperire	246
Lista descoperirilor de monete barbarizate	249
Planșe și tabele	264

Cuvinte cheie: moneta „barbară”, fostele provincii dacice, teritoriile din vestul lor, secolul IV, Dunăre, monete din bronz, monete din aur, imitații, barbarizări, Pannonia, Moesia, Dobrogea, tezaur, descoperire izolată, matriță monetară, follis, aureus, solidua, sarmați.

INTRODUCERE

1. Argumentul temei

Moneta „barbară” din fostele provincii dacice și din teritoriile de la vestul lor în secolul IV p.Ch. ridică trei probleme fundamentale: subiectul problemei (moneta „barbară”), localizarea acestuia în spațiu (fostele provincii dacice și teritoriile de la vestul lor) și perioada (secolul IV p.Ch).

a. Subiectul – Moneta „barbară”

Pentru acest subiect am avut în vedere acele monete care imită monetele romane, dar se abat de la standardul lor din punct de vedere al aspectului. Concret ne vom referi la acele piese care copiază, mai reușit sau mai puțin reușit, monetele romane contemporane. Sunt așa zisele imitații sau falsuri. Poate mai corect ar fi să spunem moneta „barbară” de factură romană, criteriul de a determina o așa-zisă piesă „barbară” este stilul ei și mai ales legenda.

b. Spațiul – fostele provincii dacice și teritoriile de la vestul lor

Când spunem fostele provincii dacice ne vom referi în primul rând la spațiul Daciei traiane. Teritoriile din vestul acestora se referă la zona de pe malul stâng al Dunării de Mijloc și până în fostele provincii dacice. Mai concret este vorba de câmpia dintre Dunăre și Tisa și spațiul de la est de Tisa, ce coboară în sud până la confluența

acesteia cu Mureșul, în est merge până în fostele provincii dacice, iar în nord până la izvoarele Tisei. Însă vrând-nevrând vom face referiri și la spațiul din imediata apropiere, de la sud de Dunăre și din vestul acestuia (adică malul drept al Dunării).

Spațiul inițial luat în calcul, nu este un teritoriu izolat. El este într-un ansamblu mai mare și cunoaște influențe din teritoriile vecine. Dacă ne-am limita doar la studiul monetei „barbare” în spațiul din titlul lucrării, am avea un studiu de caz, ieșit din contextul istorico-geografic care ne-ar duce la concluzii nerealiste, cu un grad mai mare sau mai mic de eroare. Este motivul pentru care vom studia piesele și din provinciile de pe malul drept al Dunării Mijlocii.

c. Perioada studiată – secolul IV p. Ch.

Deoarece un secol este un reper convențional, rigid, ce se încadrează între două date fixe, am modificat un pic intervalul de timp al studiului. Ne-am fixat ca repere două evenimente importante din istoria Imperiului Roman, studiind intervalul de timp 275-395. Este vorba despre sfârșitul domniei împăratului Aurelianus, cel care părăsește provinciile dacice (275) și sfârșitul domniei lui Theodosius I, cel care va împărți (definitiv) imperiul între cei doi fi ai săi (395). Vom analiza descoperirile monetare ce cuprind emisiuni începând cu Aurelianus și soția sa și terminând cu Theodosius I, soția acestuia și cei doi fii (atât timp cât sunt asociați la domnie cu tatăl lor).

2. Cadrul istorico-geografic

Retragerea stăpânirii romane din Dacia, nu a însemnat o părăsire totală a acesteia. Urmele arheologice demonstrează o continuitate autohtonă, în ciuda tăcerii izvoarelor literare contemporane. Chiar se vorbește de o prezență romană pe malul stâng al Dunării, cu începere de la Constantinus I, prezență ce este documentată în primul rând arheologic, mai ales în Banat unde obiectele de factură romană târzie se regăsesc în continuare, în toate localitățile vechi romane, uneori chiar în vechile clădiri. Situația este asemănătoare și în Oltenia. De fapt chiar imediat după părăsire, aici sunt menținute capetele de pod de la Dierna, Drobeta, Hinova, Desa și Sucidava, probabil și altele. Prin acestea se supravegheau mișcările „barbarilor”, garantând totodată libera navigație pe Dunăre. Se

pare că beneficiarii acestor teritorii erau în primul rând carpicii și goții. Abia în timpul tetrarhiei apar la vest de Olt sarmații și germanii.

a. Autohtonii și barbarii

Retragerea aureliană a dus la dispariția frontierelor nord dunărene, frontiere ce încercau să oprească alte populații, de alte neamuri, să pătrundă în imperiu (în cazul nostru în provinciile dacice, parte a Imperiului Roman). Aceste populații au purtat termenul generic de barbari. În primul rând erau dacii liberi. Din rândul acestora se remarcă costoboci, care însă au fost înfrânți de Marcus Aurelius (174), urma lor pierzându-se aproape definitiv. Ei au fost purtătorii culturii Lipița, din nordul frontierei actuale a României, pe Nistrul superior și în Ucraina transcarpatică.

Mențiuni despre *dacii liberi* nu prea sunt, dar titlul de *Dacicus Maximus* purtat de unii împărați (Maximinus, Decius, Gallienus, Aurelianus și Constantinus I) ne duc cu gândul că aceștia au avut conflicte cu dacii din afara Imperiului, pe care i-au și înfrânt. Oricum după Constantinus I, evocarea istoriografică a dacilor încetează. Pentru zona Munteniei dacii liberi sunt purtătorii grupului cultural Chilia-Militari, destul de puțin spectaculos, asemenea celui din vestul României.

O altă populație barbară, era neamul carpic, care în 238, împreună cu goții, au trecut Dunărea și au jefuit Moesia Inferior. Era o populație, foarte probabil, de origine nord-tracică. Împotriva lor, a goților și sarmaților, Philippus Arabs va duce o campanie militară (244-247) triumfătoare. Totuși carpicii împreună cu goții vor ataca în continuare atât Dacia, cât și Moesia, fapt ce va duce la abandonarea de către romani a provinciilor nord-dunărene, în ciuda victoriei repute de către Aurelianus în 272. Ulterior carpicii vor fi înfrânți în mai multe rânduri de către romani (Diocletianus, Galerius), în final ei strămutându-se în Moesia și chiar în Pannonia, iar o parte a lor rămânând în sfera de stăpânire a goților. Ultima mențiune a acestora este ambiguă, se referă la carpo-daci (*Καρποδάκαι*), care alături de sciri și huni sunt respinși de Theodosius I (379-395). Cultura Poienești-Vîrteșcoiu, a unor comunități de daci liberi, în faza ei târzie, este foarte probabil să fie integrată sferei de influență a carpilor.

Un alt popor barbar care a intrat în contact cu teritoriile provinciilor dacice sunt neamurile vandalilor. Acestea erau un trib germanic estic. În jurul anului 271 împăratul

roman Aurelianus a fost obligat să protejeze cursul mijlociu al Dunării împotriva lor. Au făcut pace și s-au stabilit în vestul Daciei și Pannoniei. Ei vor părăsi teritoriul Daciei în anul 336, migrând în Pannonia unde primesc, pe malul drept al Dunării, terenuri de la Constantin cel Mare. Mai târziu vor porni spre vestul Europei, apoi spre nordul Africii, unde își vor întemeia un regat. Vandalii, după părăsirea fostului teritoriu provincial dacic, vor emite monedă proprie, mărunță, de inspirație romană.

Un neam barbar, apărut pe scena istoriei mult înaintea dacilor, carpilor și a vandalilor, sunt sarmații. Erau o confederație de triburi de călăreți, de origine iraniană, fiind amintiți în izvoare, pentru prima dată, în 513 a.Ch. Se asemănau sciților și la finele sec. VI a.Ch. locuiau în extremitatea estică a stepelor nord-pontice. În secolul I p.Ch., o ramură a lor, iazigii, pătrund în bazinul Tisei, unde au rămas până la sfârșitul secolului IV. Identitatea lor se destramă în contextul migrației gotice și apoi hunice. Un alt trib al lor, roxolanii, sunt identificați din secolul I p.Ch. la nord de Dunăre, de unde fac dese incursiuni de jaf în Moesia. Descoperirile de tip sarmatic se regăsesc mai ales în vestul României (Sântana – jud. Arad, Cicir, Badon, Vizejdia, Cherestur, Timișoara, Șimand, Săcuieni) și ele pun în evidență relațiile dintre ei și daci liberi. Sarmații erau concentrați mai ales în câmpie.

Peste aceste culturi, ca și peste autoritatea romană, s-a impus cultura goților (Sântana de Mureș - Černjahov). La începutul erei creștine aceștia locuiau la gurile Vistulei. Ei s-au îndreptat spre sud-est, în jurul anului 200 ajungând în stepele nord-pontice. În prima jumătate a secolului III au ocupat teritoriul dintre Nistru și Prut. În anul 238 împreună cu carpii, fac prima incursiune în provinciile dunărene. La sfârșitul secolului III, ajung să se diferențieze în două mari ramuri: cea estică – ostrogoții și cea vestică – vizigoții. Invazia hunilor din anul 376 v-a anula dominația vizigoților la Dunărea de Jos. Cultura lor (Sântana de Mureș - Černjahov) s-a impus în spațiul dacic, ajungând din răsărit până la Olt.

Hunii sunt ultimii barbari care apar în spațiul studiat, pentru perioada avută în vedere. Populație nomadă, venită din Asia, pe la mijlocul secolului IV p.Ch. se aflau între Don și Volga, prin anii 375-376 apar în Ucraina unde vor pune capăt regatului ostrogot condus de Ermanarich. În anul 395 au trecut Caucazul pustiind ținuturile romane și persane dintre Antiohia și Ktesiphon. În același timp, fruntașul hun Uldis incendia

fortărețele romane de pe malul stâng al Dunării. În anii '20 ai secolului V p.Ch. se stabilesc în Câmpia Tisei, unde cunosc apogeul sub regele Attila, dar după moartea acestuia (în anul 453) temutul, dar efemerul lor regat se destramă.

Urmele hunice sunt destul de pregnante. Se remarcă mormintele lor, unele foarte fastuoase subliniind rangul înalt al defunctului.

Împreună cu hunii, la incursiunile sud-dunărene au participat și gepizi. Aceștia erau o populație est-germanică înrudită cu goții, care în primele secole ale erei creștine se aflau la gurile Vistulei. Sunt înfrânți în anii 290-291 de goți la Galtis, probabil pe cursul superior al Prutului. Probabil că pătrund pe cursul superior al Tisei. Istoria lor este destul de neclară, în anul 418 fiind înfrânți de ostrogoți și înglobați confederației hunice. Probabil că ei erau posesorii celor două tezaure fastuoase de la Șimleul Silvaniei.

b. Scurt istoric al situației monetare și a monetărilor

Domnia lui Aurelianus (din punct de vedere numismatic) se remarcă prin continuarea vechilor serii monetare care se emit la **Roma, Siscia, Mediolanum, Ticinium, Lugdunum, Serdica, Antiochia** și **Kyzicus**, existând în continuare și monetării coloniale.

În urma reformei lui Diocletianus (anul 294), moneda relativ rară în fostele provincii dacice, devine mai frecventă. Este o perioadă când monetariile coloniale produc mai departe, dar o monetă standardizată pentru tot întregul teritoriu imperial. Prin aceasta se produce o simplificare a procesului circulației monetare. Acum vor emite monetă 14 monetării.

Diocletianus crează un aureus cu o masă egală cu 1/60 libră romană și o monetă din argint – argenteus – reprezentând 1/96 parte din aceeași unitate ponderală. A creat cel puțin două tipuri de monete din bronz, una cu efigia împăratului radiată, fiind o piesă ce aminteau de vechii antoninieni și purtând numele de follis. A doua piesă din bronz are efigia laureată fiind denar din bronz. Valoarea unui denar din bronz reprezenta a cinczecimia parte dintr-o libră romană de aur. Reforma a fost desăvârșită de Constantin I, al cărui sistem monetar persistă în mare și în Imperiul Bizantin.

Constantin I crează o nouă monedă din aur – solidus, reprezentând 1/72 din libra de aur (4,54 g). De asemenea a creat două piese din argint: siliqua reprezentând

1/144 dintr-o libră de argint (2,27 g) și miliarensis, de fapt o dublă siliqua de 4,54 g (fiind 1/72 din libra de argint). Această piesă valora a o mia parte dintr-o libră romană de aur. Moneta din bronz, follis, ce a scăzut mereu în greutate, avea circa trei grame și a primit numele de nummus centenionalis și reprezenta 1/100 dintr-o siliqua. De aici rezultă că un solidus era egal cu 14 miliarensis sau 28 siliqua sau 2800 nummus.

3. Stadiul cercetărilor actuale

Piese barbarizate din spațiul studiat au fost prea puțin abordate. Cel mai vechi studiu este un articol semnat de W. Knechtel și a apărut în anul 1913 în *Buletinul Societății Numismatice Române*. Acesta tratează monete „barbare” în general, descoperite pe teritoriul României, cuprinzând și piese din secolul IV. Îi urmează în 1925 George Severeanu care tratează un lot mai mare de piese barbarizate după emisiuni ale lui Constantin I. În 1945, Dumitru Tudor abordează și el problema unor piese de la Sucidava.

După 1950 preocupările pentru acest tip de monete sunt de o mai mică intensitate. Piese barbarizate sunt amintite în lucrările de specialitate ce tratează unele descoperiri monetare. În rândul acestor lucrări se remarcă cele semnate de Eugen Chirilă și Nicolae Gudea, mai târziu și Alexandru Sășianu sau Radu Ardevan.

Abia în anul 2003 apare un articol amblu, semnat de Nicolae Gudea și Cristian Găzduc ce tratează moneda barbarizată din tezaurele din Banat, în revista *Ephemeris Napocensis* (în limba engleză), apoi în anul 2004 în *Revista Bistriței* (în limba română). Este primul articol care ajunge la concluzii pertinente. Pentru Dobrogea, problema este atinsă de Dima și Talmațchi, însă acesta se referă la imitații obținute prin turnare.

Inițial, în anul 1997, prezenta teză de doctorat, este normală că și preocupările noastre științifice s-au îndreptat spre astfel de emisiuni monetare. Astfel am scris mai multe articole pe această temă, cele mai multe tratând astfel de descoperiri monetare, dar și încercări de elucidare a problemei.

Literatura de specialitate de peste hotare este ceva mai abundentă. Pentru spațiul din imediata apropiere se remarcă Gohl Ödön, Alföldi András, Biróné Sey Katalin, Miloje R. Vasić, Claude Brenot și Ž. Demo.

În vestul Europei studii mai importante sunt scrise de H. Mattingly, P. V. Hill, P. Bastien, G. Jawor, fără însă a epuiza cercetătorii.

4. Metodologia abordată

Pentru abordarea problemei am studiat moneda „barbară” de pe ambele maluri ale Dunării, până la granița estică a fostelor provincii dacice. Unde am simțit nevoia ne-am raportat și la alte spații.

S-a întocmit un repertoriu al localităților cu astfel de descoperiri, precum și un catalog al pieselor, în funcție de stilul lor. Acest fapt ne-a ajutat să observăm anumite influențe în executarea pieselor, uneori să intuim că unele barbarizări s-au făcut de aceleași persoane sau cel puțin în același atelier. Ba mai mult, am descoperit piese executate cu aceleași matrițe. Corelând acestea cu locul lor de descoperire și în baza unor presupuneri firești, am putut să ne facem o părere asupra zonelor de emisie a acestora. Am întocmit și o hartă cu descoperirile unor astfel de piese, separând (prin cromatica simbolurilor) descoperirile din spațiul direct vizat de cele de pe malul drept al Dunării.

III REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE „BARBARE”

Repertoriul descoperirilor de monete „barbare” a fost realizat pe zone geografice, separând tezaurele de descoperirile izolate. Au fost enumerate 85 de puncte și zone cu astfel de descoperiri numismatice împărțite între Banat (19), Oltenia și vestul Munteniei (2), Transilvania de Nord și Vest și Estul Câmpiei Pannonice (15) și teritoriile de pe malul drept al Dunării (49).

III. TIPOLOGIA PIESELOR

1. Tipuri de monete imitate

Pe lângă câteva monete răzlețe de la sfârșitul secolului III și începutul celui următor, cele mai importante tipuri monetare, din bronz, imitate sunt IOVI CONSERVATORI, VICTORIAE LAETAE PRINCIP PERP, VOTA, VIRTVS

EXERCIT, PROVIDENTIAE, GLORIA EXERCITVS, CONSTANTINOPOLIS, CONCORDIA MILITVM și FEL TEMP REPARATIO.

Monetele din aur nu au o tipologie anume.

2. Catalogul tipurilor de imitație

În catalog au fost integrate toate piesele barbarizate, din zona studiată de noi, cu cât mai multe date și dacă se poate și cu ilustrație. Numărul de catalog este același cu cel al ilustrației (care nu este integrală). Pentru monetele bătute cu aceleași matrițe s-a dat un singur număr de catalog, cu subnumăr pentru fiecare piesă în parte. Au fost cuprinse 466 de monete (427 din bronz și 39 din aur). Întâi au fost enumerate piesele din bronz, apoi cele din aur, pe emitenți (ale originalelor) și tipuri monetare. Avem bronzuri de la Tetricus I și Tetricus II (2), Probus (1), Diocletianus (1 – IOVI CONSERVATORI), Maximianus Herculus (3), Constantius I Chlorus (1 - CONCORDIA MILITVM), Constantinus, (248: IOVI CONSERVATORI – 1, CONCORDIA MILITVM – 1, VICTORIA LAET PRINC PERP – 169, VOT XX MVLT XXX V/XX/M/XXX – Thessalonica – 9, VIRTVS EXERCIT – 23, VOTA – 40, PROVIDENTIAE AVGG – 5), Licinius I (17: VICTORIAELAETAE PRINCIP PERP – 14, VIRTUS EXERCIT – 1, VOTA – 1, PROVIDENTIAE AVGG – 1), Licinius II (4: VICTORIAELAETAE PRINCIP PERP – 2, VIRTUS EXERCIT – 1, PROVIDENTIA CAESS – 1), Crispus (33: VICTORIAELAETAE PRINCIP PERP – 18, VIRTUS EXERCIT – 13, VOTA – 2), Constantinus II (39: VICTORIAELAETAE PRINCIP PERP – 13, VIRTVS EXERCIT – 2, VOTA – 23, PROVIDENTIAE CAESS – 1), o monetă de tip VICTORIAELAETAE PRINCIP PERP (cu emitent neidentificat), tipul CONSTANTINOPOLIS (2), Constans (1 – GLORIA EXERCITVS), Constantius II (53: CONCORDIA MILITVM – 2, FEL TEMP REPARATIO – 51 din care 48 varianta FH), Delmatius (1 – GLORIA EXERCITVS – eroare de monetărie), Constantius Gallus (15: CONCORDIA MILITVM – 3, FEL TEMP REPARATIO – 12 din care 11 varianta FH), Iulianus II Apostata (2 – FEL TEMP REPARATIO cu FH), o imitație de tip FEL TEMP REPARATIO cu FH cu emitent nedeterminat, Arcadius (1 – VOTA) și o imitație nedeterminată.

Dintre cele 39 monete din aur avem după Probus (1), una de sfârșitul secolului III, Diocletianus (2), Galeria Valeria (1), Maximianus Herculus (1), Severus II (1),

Constantinus I (19), Helena (1), Licinius I (2), Crispus (3), Constantinus II (6) și Teodosius I (1)

IV. LOCUL OCUPAT DE ACESTE EMISIUNI ÎN CIRCULAȚIA MONETARĂ, PRECUM ȘI ÎN CADRUL ACUMULĂRILOR MONETARE (TEZAURE)

1. Frecvența pieselor în descoperiri izolate

Pentru a ne face o părere despre frecvența acestor piese în descoperirile izolate a trebuit să facem o trecere în revistă asupra circulației monetare din perioadă. Pentru malul drept al Dunării am făcut-o pe aceleași zone ca și în repertoriu. Astfel în Banat (pentru care avem *tabelul I la Anexe*) cunoaștem 22 monete din aur, 12 din argint, peste 1039 din bronz, cel puțin 56 din metal neprecizat, toate descoperite în 128 de localități.

Monetele din aur sunt de la Probus până la Theodosius I, având două imitații ceea ce ar reprezenta 9,09 % din totalul monetelor din aur. Este un procent mare, pe care noi nu îl considerăm relevant deoarece lucrăm cu un număr mic de piese.

Monetele din argint sunt de la Probus până la Valentinianus II, însă nu avem nici o imitație de acest fel.

Monetele din bronz sunt de la Aurelianus până la Theodosius, din cele 881 monete cu emitent cunoscut sunt 21 de barbarizări ceea ce reprezintă 2,38 % din totalul pieselor cu emitent cunoscut. Suntem de părere că acest procentaj este mult mai realist decât cel al monetelor din aur.

În această regiune există o continuitate de circulație monetară, predominând monetele din bronz, care au un apogeu în epoca constantiniană. Credem că aceasta se datorează legăturilor regiunii cu Imperiul și chiar reintegrării acestui teritoriu Imperiului, pentru o anumită perioadă (constantiniană).

În Oltenia și vestul Munteniei avem 10 monete din aur, mai mult de 42 din argint, peste 2222 din bronz, peste 117 din metal neprecizat și două medalioane din aur, provenind din 85 localități de pe întreg teritoriul, mai puțin din zona Carpaților Meridionali .

Piese din aur sunt Aurelianus până la Theodosius I. Cele din argint de la Aurelianus până la Procopius. Pentru aceste două categorii nu avem imitații.

Dintre cele 2222 monete din bronz știm emitentul la 1925 (86,71 % din numărul total). Sunt piese de la Aurelianus până la Theodosius I și Aelia Flaccilla, aici fiind incluse și cele trei monete barbarizate și care reprezintă doar 0,16 % din monetele din bronz cu emitent cunoscut. Este un procent neglijabil, pentru această zonă nefiind caracteristice astfel de piese. Ele provin din două centre urbane (Sucidava și Drobeta) încă sub stăpânire romană (de fapt, foarte probabil ca circulația monetară din astfel de centre să fie foarte asemănătoare cu circulația monetară sud-dunăreană).

În această zonă după părăsirea provinciilor dacice circulația monetară scade puternic. În perioada constantiniană circulația bronzurilor se accentuează puternic (cel puțin din două motive: aceste teritorii intră sub stăpânire sau cel puțin control roman și moneta Imperiului devine oficială; prin reforma monetară a lui Constantinus I, precum și prin cele ulterioare – din epocă – are loc o revigorare a economiei), însă în ultima epocă studiată circulația bronzurilor scade, fiind un interes mai mic pentru acestea, fără însă a cunoaște criza din perioada anteconstantiniană. Pentru perioada lui Constantinus I un factor foarte important o are existența noului pod peste Dunăre, de la Sucidava. Acesta este un argument în plus privind stăpânirea sau controlul roman la nord de Dunăre.

Pentru această zonă este de remarcat prezența puternică a monetei în vechile centre romane, existând uneori o continuitate până la Tiberius Mauricius (582-602), continuitate întreruptă de elementele slave. Într-o mai mică măsură se poate observa același lucru și în Transilvania.

Pentru teritoriul provincial transilvănean nu cunoaștem monete barbarizate. De aici știm un număr de șase monete din aur, cel puțin 36 din argint, minim 484 din bronz, peste 137 din metal neprecizat și șase medalioane din aur, provenind din 97 de localități, răspândite pe tot cuprinsul podișului transilvan și prea puțin în zona muntoasă.

Monetele din aur sunt de la Constantinus II, Constantius II, Valens, Gratianus, Theodosius I și Theodosius I sau II. Cele 36 de monete din argint, din care la 34 (94,44%) știm emitentul, sunt de la Aurelianus până la Theodosius I, cele mai multe fiind din epoca constantiniană – 61,11 %.

Din cele cel puțin 484 de monete din bronz, cunoscute de noi, la 466 le știm emitentul (96,28%) ele fiind de la Aurelianus până la Theodosius I. Și aici cele mai multe piese sunt din timpul dinastiei lui Constantinus I – 66,74 %.

Din Transilvania mai provin și șase medalioane din aur de la Licinius (1), Constantinus I (2), Constantius II (1), Valentinianus I (1), Valentinianus II (1) toate provenind de la Gherla.

Pentru spațiul de pe malul drept al Dunării nu am avut date pentru a putea face o comparație în acest sens.

2. Frecvența pieselor în tezaure

Pentru frecvența pieselor în tezaure ne-am raportat la descoperirile cunoscute integral, făcând o comparație între cele două maluri ale Dunării. La sud avem tezaurele de la Bikić-Do și Boljetin.

Tezaurul de la Bikić-Do (districtul Srem – Serbia) cuprinde un număr de 10590 monete din timpul domniei lui Constantinus I, 32 exemplare (0,3%) sunt imitații de tipul VLPP, VIRTVS EXERCITVS și VOTA.

Tezaurul de la Boljetin (districtul Bor – Serbia) conține un număr de 1803 piese din bronz din secolul IV, printre ele regasindu-se și câteva din secolul anterior. Din secolul IV se pot identifica 1418 monete de la Galerius până la Iulianus Apostata, cele mai multe fiind de la Constantius II. Pe lângă aceste monete se regăsesc și 13 piese imitații de la Constantius II și Constantius Gallus de tip FEL TEMP REPARATIO și CONCORDIA MILITVM. Avem un procent de 0,72% monedă barbarizată.

Există și un al treilea tezaur descoperit în Serbia, aflat în colecția Muzeului Național din Belgrad, care cuprinde 34 monete, imitații din secolul III, IV și V și cu piese originale din secolul V. Sunt doar opt monete originale. Nu se știe exact proveniența acestui tezaur. Piesele din perioada studiată de noi sunt imitații după de la Tetricus I (1), Tetricus II (1), Constantinus I (6), Constantius II (1) și Constantius Gallus (1). Este un tezaur aparte, atât ca perioadă, ca mărime, cât și ca număr de barbarizări. Nu ne putem raporta la acesta.

Din fostele provincii dacice și teritoriile din vestul lor, avem mai multe tezaure care conțin barbarizări din bronz. Majoritatea dintre ele pot fi luate în calcul (având date destul de concludente). Ele provin în primul rând din Banat.

Tezaurul de la Dalboșeț (jud. Caraș-Severin), conținea circa 100 piese din bronz, în majoritate de secol IV și din care 74 sunt cunoscute, majoritatea din secolul IV, fiind și două barbarizări câte una de la Constantius II și Constantius Gallus – 2,7%.

Din tezaurul de la Jupa (Tibiscum – jud. Caraș-Severin) cunoaștem 971 majoritatea din secolul IV, mai ales, FTR de tip FH, având și o imitație după Constantius Gallus cu revers FH – 0,1%.

Din unul dintre tezaurele de la Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin) compus din circa 900 piese din bronz din secolul IV, majoritate de tip FTR cu FH, se păstrează la Muzeul Banatului 750 de monete. Printre acestea se află și o imitație după Constantius II, de unde rezultă un procent de monetă barbarizată de 0,13%.

Tot din aceeași localitate, mai provine un tezaur compus din monete din secolul IV, recuperat parțial, în mai multe etape (Moldova Nouă IV). Se cunosc până acum 740 piese, majoritatea folles din timpul lui Constantius II și a coregenților săi (mai ales Constantius Gallus). Sunt în mare parte monete de tip FTR, cele mai multe FH. Printre aceste piese este și o imitație FTR, rezultând un procent de 0,14%.

În Moldova Veche (jud. Caraș-Severin), în punctul Flotații a fost descoperit un tezaur de circa 4000 monete din secolul IV, predominând piesele cu FTR și FH de la Constantius II, Constantius Gallus și Iulianus Apostata Caesar (cu ale cărui piese se și termină). În cadrul acestuia se găsesc și monete „barbare”, de tip FTR copiate după Constantius II (11) și Iulianus II Apostata (1) – 0,3%.

Tezaurul de la Orșova (Dierna – jud. Mehedinți) conține un număr de 1222 monete, marea majoritate din secolul IV (mai ales FTR cu FH), încheindu-se la Arcadius. Pe lângă acestea există și o imitație FTR cu FH după Constantius Gallus – 0,08%.

Tezaurul Radimna I, din circa 1860 de piese cunoscute (majoritate FTR cu FH) conține și șase monete ce imită piese de la Constantius II (6) – 0,32%.

Tezaur Radimna II, cu circa 800-1000 monete marea majoritate de tip FTR cu FH), din 399 monete cinci sunt imitații, patru după Constantius II și una după Iulianus II Apostata (Caesar), toate FTR cu FH – 1,25%.

Din Oltenia și vestul Munteniei avem un singur tezaur, cel de Celeiu (Sucidava) – jud. Olt ce conține 849 de monete din bronz de la Constantinus I până la Theodosius II.

Însă acesta are două monete „barbare” din care una după Constantius II, de tip FTR. Aceasta ar însemna un procent de 0,12%. Însă dacă luăm în calcul și a doua barbarizare (din sec. V), procentul crește la 0,24%. Acest tezaur, datorită monetelor din sec. V nu s-ar preta comparării cu celelalte tezaure luate în calcul (el fiind totuși contemporan cu cel de-al treilea tezaur din Serbia).

Avem opt tezaure care prezintă următoarea situație: Dalboșeț – 2,7%, Jupa – 0,1%, Moldova Nouă I – 0,13%, Moldova Nouă II – 0,14%, Moldova Veche – Flotații – 0,3%, Orșova – 0,08%, Radimna I – 0,32% și Radimna II – 1,25%. Sunt procente de la 0,08% (Orșova) până la 2,7% (Dalboșeț). Totuși exceptând Dalboșeț și Radimna II (1,25%), celelalte șase tezaure au maxim 0,32%.

Pentru tezaurele sud-dunărene procentul de monedă barbarizată este de 0,3% la Bikić-Do și 0,72% la Boljetin. Sunt prea puține tezaure ca să dăm o părere foarte la obiect. Mai mult, tezaurul de la Bikić-Do este din vremea lui Constantinus I, iar cel de la Boljetin se termină cu Iulianus II Apostata. Observăm că în Banat avem tezaure contemporane doar cu cel de la Boljetin. Aceasta înseamnă că tezaurul de la Bikić-Do nu se pretează a fi comparat cu cele din nordul Dunării, fiind din altă perioadă.

În lipsa altor date putem spune că tezaurele de la nord și sud de Dunăre, când prezintă monedă barbarizată, au un procent mic, asemănător. Interesant este că aceste tezaure cu monedă din bronz provin de pe malurile Dunării sau din imediata apropiere (chiar și tezaurul din Oltenia – Sucidava).

3. Aria de răspândire

Dacă urmărim harta descoperirilor monetare de la sfârșitul lucrării vom observa că cele mai multe locuri unde s-au descoperit monede barbarizate sunt de-a lungul Dunării, pe ambele maluri, de la Celeiul (Sucidava) până în sudul Slovaciei la Hetény (Chotin). Marea majoritate a localităților sunt vechi centre romane ce se întind pe drumul roman ce mergea de-a lungul Dunării, pe de o parte de la Viminacium până la vărsare, în cealaltă direcție prin Singidunum (Belgrad), coborând pe Sava, până la Sirmium (Sremska Mitrovica). Pe acest drum sau în imediata apropiere sunt localitățile Kupinovo, Hrtkovci și Mačvanska Mitrovica (peste Sava, în fața orașului Sirmium). Același drum dunărean, urcă pe fluviu mergând prin Aquincum, Brigetio, Carnuntum, Vindabona,

mergând mai departe până la Augusta Vindelicorum și în continuare înspre nord, vest sau sud.

Alte localități sunt în apropierea Dunării, dar nu chiar pe malul ei sau în imediata vecinătate (la o foarte mică distanță de malul dunărean).

Pe Drava este Osijek (Mursa)

Între Dunăre și Balaton apar Pécs (Sopianae), zona orașului Szigetvar, Baranyajenő, munții Szalacska, Kaposvár, zona lacului Balaton (în zonă existând și situri romane) și imediat la nord Veszprém. În această zonă nu cunoaștem mari drumuri romane, totuși prin nordul lacului Balaton trecea drumul care pleca de la Aquincum și făcea legătură cu drumul care lega Carnuntum și Vindabona de Poetovio.

De asemenea localitățile Archan (Ratisaria) și Niš (Naissus) sunt pe drumul Istro-Adriatic (care face legătura dintre Dunăre și Marea Adriatică. Puțin mai în sud este localitatea Leskovac (sit roman) care se află în apropierea drumului trans-dardanic. Acesta, se desprinde din cel istro-adriatic, în apropiere de Naissus terminându-se la Thessalonica.

Avem și localități ce se află pe drumurile din fostele provincii dacice – Orșova (Dierna), Mehadia (Pretorium), Jupa (Tibiscum) și care urca spre nord-est prin Ulpia Traiana Sarmisegetuza până la Porolisum. la un moment dat întâlnind Mureșul de-a lungul căruia era „drumul sării” de pe Mureș, pe care se ducea prețioasa marfă în Pannonia și Moesia. Se pare că acest drum traversa câmpia Tisei și ajungea la Lugio.

Destul de aproape de drumul Ulpia Traiana Sarmisegetuza – Porolisum sunt localitățile Sâniob, Săcuieni și Marghita, iar pe drumul de pe Mureș sunt localitățile Pesac și Sâmpetru Mare. Pe continuarea acestuia (Partiscum – Lugio) sunt localitățile Hajós, Kiskunfélegyháza (sit arheologic roman) și Kiskúnhalas.

Puține localități nu sunt pe vechile drumuri romane sau în apropierea acestora.

4. Încercări de determinare a locurilor de emitere

Un alt indiciu foarte important, pe lângă răspândirea acestor piese, este existența unor monete emise cu aceleași matrițe. Acestea, în lipsa localizării unor ateliere, ne sunt de un foarte mare ajutor.

Printre peste 500 de monete din bronz, barbarizate, descoperite în zona Dunării mijlocii și inferioare (am introdus și 95 monetele, cunoscute nouă, descoperite în Dobrogea deoarece aici avem câteva monete cu matrițe identice cu unele din spațiul studiat), se regăsesc 62 de exemplare care au fost emise cu matrițe comune. Sunt monete ce copiază exemplare de la Constantinus I, Licinius I, Crispus, Constantinus II și Constantius II, de diverse tipuri. Descoperite de la Nagytétény (localitate actualmente înglobată în Budapesta), coborând de-a lungul Dunării, prin Croația, Serbia, România și Bulgaria, până în Dobrogea, în zona Negru Vodă, acestea provin din descoperiri izolate sau din tezaure.

Am considerat că o matriță era folosită pentru circa 50-200 monete din aramă (cupru), poate spre dublu la monetele din aur (cu o duritate mai mică).

Putem spune că niște monete emise cu aceleași matrițe găsite împreună trebuie să fi fost ascunse (sau pierdute) la o dată relativ recentă față de momentul producerii lor sau au fost de la început teaurizate și ascunse ulterior. În caz contrar ele s-ar fi împrăștiat în marea masă monetară.

Și printre piesele din aur există monete bătute cu aceleași matrițe. Ele se găsesc în mod special la Constantinus I. Avem 11 din care câte una au reversul identic cu barbarizări după Crispus și după Constantius II. De asemenea sunt și două exemplare după Constantinus II.

5. Motivația emiterii unor astfel de piese

Avem două tipuri de piese, cele din bronz și cele din aur, tratate separat.

Monetele din bronz, au o valoare foarte mică. Ele păstrează caracteristicile pieselor originale și nu putem spune că ele au fost făcute cu scop de înșelare. Dacă urmărim modelele existente și mai ales perioada de circulație a lor, observăm că astfel de monete apar mai ales când masa monetară e mare. Deci nu putem vorbi de lipsă de monetă ci de o suplimentare de masă monetară.

Suntem de părere că astfel de monete au fost emise prin monetizarea unor rezerve de cupru. Acestea proveneau din extracții cuprifere, din re folosirea materialului din alte obiecte sau chiar din remonetizarea unor monete mai vechi, ieșite din circulație și care erau de dimensiuni mai mari.

Zăcămintele cuprifere existau pe ambele maluri ale Dunării, atât în munții Banatului, cât și în sud în Serbia, în munții din Bor, dar și în Bulgaria.

Dacă analizăm moneda din aur, observăm că foarte multe exemplare sunt găurite (sau cu toartă) și sunt transformate în podoabe.

V. CONCLUZII GENERALE

În final putem spune că prin studierea a 466 de monete, dintre care 427 din bronz și 39 din aur, răspândite în fostele provincii dacice și teritoriile de la vestul lor, precum și în Pannonii și Moesia Superior și pe baza hartii descoperirilor monetare putem trage mai multe concluzii generale.

Privind moneda din bronz, am observat că ea se regăsește cu predilecție în interiorul Imperiului Roman (chiar dacă de multe ori spre graniță) și în ceea ce noi azi cunoaștem sub denumirea de Banat. Pentru restul spațiului (celelalte regiuni ce faceau parte din fostele provincii dacice și barbaricum-ul din vestul lor) ele apar doar sporadic. De foarte multe ori ea se află în vechile centre urbane sau de locuire romane, ba mai mult de-a lungul drumurilor antice. Adică exact acolo unde activitatea comercială era mai puternică și unde se vehicula o cantitate mai mare de bani. Credem că ele sunt simple falsuri emise de persoane din imperiu sau din imediata vecinătate a acestuia a căror etnie nu poate fi stabilită. Cel mai probabil că erau cetățeni romani, dar posibil și barbari tolerați în comunitățile romane. Suntem de părere că, din multitudinea termenilor utilizați de noi, termenul de monetă „barbară” nu este cel mai indicat. Mult mai adecvat ar fi cel de barbarizare – în sensul de monetă cu reprezentări stâlcite, atipice.

Posibil ca piesele antecostantinene să fie importuri. Din perioada lui Constantin I, cele mai multe monete provin din Imperiu, un număr mic din Banat, restul fiind neglijabil. Urmărind repetiția matrițelor suntem de părere că astfel de piese sunt produse exclusiv la dreapta Dunării. Se remarcă câteva centre unde aceste monete abundă (față de celelalte localități): Niš (Naissus – 6), Veliko Gradište (Pincum – 5), Novi Banovci (6), Krčedin (6), Sremska Mitrovica (Sirmium – 4), Bikić-Do (32), Sotin (7), Vinkovci (Colonia Aurelia Cibalae – 8), Dalj (4), Osijek (4), Sisak (Siscia – 7), Nagytétény (17). Pe lângă acestea mai sunt alte localități învecinate. Dacă ne uităm pe hartă vom observa că în zona Serbiei și a Croației există o mare concentrare de localități

cu descoperiri monetare barbarizate, mai ales între Dunăre în est, Drava în nord și Sava în sud. Dacă analizăm tezaurul de la Bikić-Do, cu numărul mare de monete barbarizate (chiar dacă ele sunt puține procentual în întreg tezaurul), dar mai ales la numărul mare de piese emise cu aceleași matrițe sau cu stil asemănător, ne gândim că în zonă trebuie să fie cel puțin un atelier care emitea monedă barbarizată.

De asemenea, la Leskovac sunt două monete emise cu aceleași matrițe, iar o a treia pare produsă în același atelier. La Naissus, în apropiere, s-au găsit mai multe monete barbarizate. Ținând cont că în apropiere existau exploatare de cupru, ne gândim că și aici ar fi posibil un astfel de atelier.

Probabil și pe teritoriul actual al Ungariei ar fi existat astfel de ateliere (pe partea dreaptă a Dunării).

Nu trebuie să uităm aria de circulație a acestor monete. Am arătat mai sus că piese similare (emise cu aceleași matrițe) apar și în Dobrogea. Studiind piesele dobrogene, am ajuns la concluzia, pe baza matrițelor monetare, că este posibil ca la Isaccea (sau în apropiere) să existe un astfel de atelier. Piese dobrogene similare celor studiate acum nu știm exact de unde provin, dar ele ne demonstrează că astfel de barbarizări ajung și la distanțe mari față de zona de emisie. Suntem convinși că piese similare se găsesc și în alte regiuni. O dovadă în acest sens ar fi și două monetele descoperite la Vincovci (Colonia Aurelia Cibalae) și Mitrovica (în Kosovo), care au fost bătute cu aceeași matriță de avers și cu matrițe de revers foarte asemănătoare.

Pentru a treia perioadă, caracterizată prin imitații după Constantius II și a asociaților săi problemele sunt similare. Numai că se schimbă centrul de greutate a circulației unor astfel de monete. Localitățile cu mai multe astfel de piese sunt: Moldova Veche (12), Radimna (11), Timișoara (5) și Boljetin (13). Exceptând Timișoara, în restul localităților sunt monete doar din tezaure. Aceste localități cu un număr mai mare de imitații sunt doar în Banat și imediat la sud de Dunăre (Boljetin). În fapt, exceptând Timișoara, și localitățile bănățene sunt aproape de Dunăre. Este o zonă unde cei mai mulți cercetători acceptă că trăiau autohtonii daco-romani. Pentru această perioadă avem un caz și mai elocvent. Este vorba de grupul de monete nr. 23-24 (după Constantius II, tip FTR cu FH). Acesta cuprinde 10 piese ce au aversul comun, iar nouă au și reversul comun. Moneta cu revers diferit (nr. 23) provine din Serbia, fără un loc precizat, însă

celelalte sunt de la Moldova Veche – Flotații (4 – tezaur), Radimna (4 – tezaurul I) și Timișoara (1). Faptul că avem 10 monete din același atelier în patru locații diferite este un argument puternic de a plasa un atelier monetar în zonă, probabil în perimetrul Moldova Veche – Radimna.

Foarte probabil că și peste Dunăre, să fi existat cel puțin un atelier clandestin, în zona de confluență a fluviului cu Morava (în sud existând și o zonă cuprifera) sau spre Boljentin (care este în apropiere). Posibil în ambele locuri.

Pentru ultima perioadă, avem doar o piesă care cu mare probabilitate este un import.

Dacă stăm și urmărim catalogul pieselor barbarizate din bronz, observăm că în principiu acestea dispar odată cu moartea lui Constantius II și asumarea puterii de către Iulianus II Apostata. Adevărul e că în spațiul direct studiat, odată cu moartea lui Constantius II, scade circulația monetară, ultima zvâcnire notabilă fiind epoca valentiniană, după care moneta este mult mai rară.

Suntem de părere că aceste monetele din bronz barbarizate sunt simple falsuri. Părerea este împărtășită și de cercetătorii Nicolae Gudea și Cristian Găzdac. Mai mult, credem că aceste moneta nu are de-a face cu lumea barbară ele fiind caracteristice lumii romane. Sunt doar falsurii monetare, produse în imperiu sau în imediata apropiere a acesteia, de niște indivizi care o și utilizau. Aceste piese susțin ideea că o parte din Banat și din Oltenia a reintrat în posesia Imperiului Roman încă din timpul lui Constantin I (întărită și de inaugurarea noului pod de la Sucidava sau de întâlnirea în iunie 338 a celor trei împărați – Constantinus II, Constantius II și Constans la Viminacium, pe malul drept al Dunării – dacă malul stâng al Dunării nu era sigur, întâlnirea s-ar fi făcut într-un loc mai în interiorul imperiului).

Moneta din aur ridică alte probleme. Puținele monete (13) cu loc de descoperire concret sunt din Banat (Veliko Središte – 1, Starčevo – 2, Sânpetru Mare – 1), de la nord și nord-vest de acesta sau din Transilvania (Orosháza – 1, Bihor – 1, Marghita – 1, Transilvania – 2 Hajós – 2, Kiskunfélegyháza – 1) și puține de pe malul drept al Dunării (din Imperiul Roman) – Negotin (1) și zona Dunántúl (2). Dacă urmărim catalogul monetelor vom observa că majoritatea pieselor sunt transformate în pandantiv (21 sunt perforate sau cu toartă, 13 nu sunt perforate, despre cinci nu avem informații). Printre

cele 21 de exemplare se numără și cele trei de pe malul drept al Dunării. Exceptând piesa suberată care credem că e făcută în imperiu, credem că celelalte 38 de monete sunt produse în lumea barbară. Existența mai multor monete emise cu matrițe identice sau asemănătoare ne indică posibilitatea existenței unui atelier în zona de câmpie a Banatului (barbaricum). De asemenea credem că cele 23 de monete pe care bibliografia ni le dă în Ungaria sunt în cea mai mare parte de la est de Dunăre. Ori cei mai mulți cercetători sunt de părere că sarmații sunt cei care locuiau în câmpie.

În final putem să spunem că moneda barbarizată din spațiul studiat este în mare parte produsă local, piesele din bronz fiind din Imperiul Roman sau din imediata vecinătate a acestuia din teritoriile controlate de romani, iar moneda din aur este produsă în mediul barbar, cu mare probabilitate în cel sarmatic. Problema este similară pe întreg imperiul roman, cel puțin pentru moneda din bronz. Monete barbarizate din argint nu se cunosc în spațiul studiat, pentru perioada avută în vedere.

Anexele cuprind Abrevieri bibliografice și bibliografie, abrevieri emitenți, alte abrevieri, codul locurilor de descoperire, lista descoperirilor, planșe (27) și tabele privind circulația monetară (3) din fostele provincii dacice.